

Сурмач О. Я.,
КНУ імені Тараса Шевченка, Військовий інститут, м. Київ

АСОЦІАТИВНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ ТА ВЕРБАЛЬНІ АСОЦІАЦІЇ У ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Ця стаття присвячена дослідженню асоціативного експерименту та вербальних асоціацій у сучасній психо-лінгвістиці, охарактеризовано їх завдання, описано та систематизовано історію дослідження асоціацій у лінгвістиці.

Ключові слова: асоціативний експеримент, асоціація, психолінгвістика, асоціативне поле.

Эта статья посвящена исследованию ассоциативного эксперимента и вербальных ассоциаций в современной психолингвистике, охарактеризована их задача, описана и систематизирована история исследования ассоциаций в лингвистике.

Ключевые слова: ассоциативный эксперимент, ассоциация, психолингвистика, ассоциативное поле.

This article is dedicated to the analysis of the associative experiment and verbal associations in modern psycholinguistics; their task is determined; the history of the association analysis in linguistics is described and classified.

Key words: associative experiment, association, psycholinguistics, association filed.

Асоціативність є однією з ознак творчого мислення людини. Лінгвостилістичне осягнення сутності даного поняття ґрунтується на теорії про властивості, природу та зв'язки асоціацій у філософії, психології, психолінгвістиці, семасіології. Кожна з цих галузей обирає свій аспект опису цього поняття й формує свій предмет вивчення.

З погляду лінгвістики тексту асоціації розглядають як актуалізовані в свідомості читача зв'язки між елементами лексичної структури тексту та співвідносними з ними явищами дійсності або свідомості [2, с. 127]. Механізм формування мовних асоціацій досить складний. Поки не існує одноставного погляду на питання про чинники, що домінують у процесі виникнення асоціативних зв'язків між словами. Одні вчені (Г. Щур, Б. Плотников) вважають, що в основі виникнення асоціацій лежать об'єктивний та соціальний досвід індивідуума, інші вказують на їх психічний характер (Ф. Галтон, В. Вундт) або на залежність від культурно-історичних традицій народу (А. Сахарний, А. Залевська).

Велика увага приділена вивченню асоціацій та асоціативного експерименту з погляду психології, де асоціації розглядаються як закономірний зв'язок двох або кількох психічних процесів (відчуттів, уявлень, думок, почуттів тощо), виражених у тому, що поява одного викликає появу іншого психічного процесу [10, с. 24].

На нашу думку, варто говорити про комплекс умов, які спричиняють появу словесних асоціацій, оскільки асоціація, як зв'язок між певними об'єктами або явищами, ґрунтується особистому, суб'єктивному, досвіді людини, що збігається з досвідом тієї культури, до якої належить мовець.

Словесні асоціації є результатом сприйняття індивідуумом об'єктивної дійсності через призму власного життєвого досвіду, його культурного й соціального рівня, належності до певної етнічної групи. Тому виникнення тієї чи тієї реакції на слово-стимул, на нашу думку, може зумовлюватися будь-яким з вище названих чинників. Проте, у певній мовній ситуації один з принципів домінує. Так, ще Ш. Баллі зазначав, що «людська думка постійно коливається між логічним сприйняттям та емоцією, ми або розуміємо, або відчуваємо; найчастіше наша думка складається водночас із логічної ідеї і почуття. І хоча ці два елементи можуть поєднуватись у різноманітних пропорціях, все ж у кожному конкретному випадку переважає щось одне: або логічне сприйняття, або почуття. Наша думка в одних випадках буде мати логічну домінанту, а в інших емоційну» [1, с. 182].

В основу деяких психолінгвістичних класифікацій покладено чинники виникнення словесних асоціацій. Наголошуючи на необхідності диференційного підходу до визначеної проблеми, Г. Щур розмежовує онтологічні, психологічні та емпіричні асоціації. Перші визначені соціальним досвідом індивідуума і групують елементи, що мають спільні властивості або характеристики з погляду відображення їх у свідомості індивідуума. Такі асоціації відтворюють парадигматичний аспект явищ або способів існування елементів. Емпіричні асоціації лежать в основі угруповань елементів відповідно до суб'єктивного досвіду індивідуума й так званих парадигматичних і синтагматичних асоціацій. До психологічних Г. Щур відносить так звані «індивідуальні» або «випадкові» асоціації та консоціації [13]. Деякі дослідники (Г. Склярєвська, А. Попова, О. Тодор) розмежовують асоціації, що репрезентують ознаки, які об'єктивно властиві предмету, але не знаходять відображення в денотативному значенні слова, й асоціації, що відбивають певне психологічне враження, яке асоціюється психологічно з іншою реалією.

В. Телія розглядає три типи асоціацій: національно-культурні, що притаманні носіям певної етнолінгвокультури; загальнокультурні, які є універсальними для носіїв різних мов; та індивідуально-авторські, або суб'єктивні [12, с. 91].

До пояснення особливостей утворення асоціацій як мисленнєвого процесу і творчої основи створення художніх образів звертався М. Ломоносов. Він констатував факт поєднання слів у певні ланцюги, ланки яких представлені парними сполуками (*корабель – море, море – буря*), а їх порядок і розташування зумовлені уявою митця [7, с. 157].

О. Потєбня вважав асоціативність одним з основоположних чинників утворення рядів уявлень: «Асоціативність полягає в тому, що різноманітні сприйняття <...> не знищують взаємно свою самостійність <...>, а залишаючись самі собою, зливаються в одне ціле» [9, с. 136]. Спираючись на дослідження В. Гумбольдта, учений відзначив, що формування й способи вираження асоціацій мотивуються належністю індивідуума до певного ет-

нокультурного об'єднання та до людства в цілому. Акумулюючи досвід свого народу, мовець пропускає його через призму суб'єктивізму [9, с. 195]. Тому й будь-який асоціативний процес має суб'єктивний характер, в основі якого лежить об'єктивна дійсність [9, с. 143].

Розглядаючи історію розвитку асоціативних досліджень у психолінгвістиці, О. О. Залевська виділяє чотири етапи. Перший датується 1879-1910 рр., починаючи з експериментів Гальтона (1879) і до виникнення у 1910 р. першого списку асоціативних норм англійської мови, відомого як норми Кент-Розанова [14]. Вчені провели вільний асоціативний експеримент на матеріалі спеціально складеного списку зі 100 слів, залучивши 1000 респондентів. Другий етап закінчується приблизно 1954 роком, коли виходять «Повні Міннесотські норми» [15]. Тут кількість респондентів сягала 1008 осіб, а як стимули використовувались слова зі списку Кент-Розанова. Цей етап характеризується сильним впливом, з одного боку, ідей біхевіристської психології, що зводила зв'язок всередині асоціативної пари до виключно механістичного зв'язку між стимулом і реакцією, а з іншого – чіткою прагматичною спрямованістю. Асоціації вивчалися з точки зору психіатрії, психоаналізу і т.д. Третій етап асоціативних досліджень пов'язаний із переміщенням центру досліджень на проблеми, пов'язані із мовленнєвою діяльністю людини та формуванням її мовної здатності. У цей час (60-70-ті рр.) з'являється велика кількість словників асоціативних норм різних мов.

Ефективність застосування методик вільного асоціативного експерименту разом із методикою дослідження лексики відзначало багато мовознавців. Асоціативний підхід до вивчення лексичної семантики свого часу високо оцінив О. О. Леонтьєв, який відзначав «принципову єдність психологічної природи семантичних та асоціативних характеристик слів» [6, с. 168].

Асоціативний експеримент – це «виявлення зв'язків уявлень, які зумовлені попереднім досвідом і завдяки яким одне уявлення, що з'являється у свідомості, викликає на основі схожості, суміжності або протилежності інше» [5:45]. Методика асоціативно-змістового експерименту часто застосовується для дослідження асоціативного поля концептів. Вона дає змогу виявити сукупність парадигматично та синтагматично пов'язаних вербальних репрезентантів концептів у тексті, а також систему породжених ними асоціацій [3, с. 90].

«Поле» реакцій, отриманих на слово-стимул, дає підстави трактувати психологічну структуру значення базового слова як комплексне явище, що характеризується низкою параметрів, зокрема тих, у яких чітко простежується певна емоційність.

Асоціації в межах асоціативно-змістового поля розподіляються за певними напрямками, утворюючи паралелі. Асоціативні паралелі – це закономірні зв'язки, котрі виникають у процесі мислення між елементами психіки, в результаті яких поява одного елемента в певних умовах викликає образ іншого, пов'язаного з ним. Інакше кажучи – це зв'язки між окремими явищами, фактами чи предметами, котрі відображені у свідомості та закріплені у пам'яті особистості.

Формування асоціацій – це складний психофізіологічний процес, адже передбачає зв'язок між окремими нервово-психічними актами, думками, уявленнями, почуттями особистості. Будь-яке слово, сказане, прочитане або почуте, приводить в дію величезний механізм асоціативних зв'язків, який формує певний образ. Утворюючи асоціації, людина виявляє своє бачення дійсності крізь призму індивідуальної асоціативної картини світу, що формується в період її становлення в певному соціальному, культурному, ментальному та лінгвістичному просторі, що закарбовується у її підсвідомості.

Асоціативна паралель, тобто «співвіднесеність ключового слова з одним текстовим змістом» [4, с. 26], формується навколо базового елемента й асоціацій, які є його «змістовими корелятами» [8, с. 50]. Проведення асоціативного експерименту передбачає кілька етапів:

1) побудова асоціативного поля. На цьому етапі респондентам пропонується написати перше слово, яке спадає на думку, як реакцію на певний стимул. Жодних обмежень на реакції немає;

2) статистика кількісних показників отриманих реакцій. Після проведення експерименту спочатку підраховується загальна кількість реакцій на запропоноване слово-стимул. Виокремлюються ті, які збігаються;

3) когнітивна інтерпретація асоціатів. Виділені на попередньому етапі реакції згрупповуються за окремими когнітивними ознаками. Слова-асоціати виконують тут функцію мовних засобів вербалізації;

4) когнітивно-психолінгвістична інтерпретація досліджуваного концепту. Виділені когнітивні шари формують зміст концептів, які виступають об'єктом аналізу. Під когнітивним шаром ми розуміємо сукупність когнітивних ознак, які відображають дискретну одиницю концепту певного рівня абстракції, що має мовні способи об'єктивації (слово, словниковий ряд, фразеологічні одиниці). Когнітивна ознака – це мінімальний структурний компонент концепту, який відображає його певну рису [11, с. 131];

5) побудова моделі асоціативного поля.

Асоціативні дослідження в основному спрямовані на пошук концептуальної та семантичної структури пам'яті людини. Асоціативні методики застосовуються в психодіагностиці при виявленні патологічних і афективних психічних станів, порушеннях мовлення, вивченні функціональної асиметрії мозку. Вербальні асоціації, пройшовши довгий шлях досліджень від філософії та психології до лінгвістики, знайшли своє місце у психолінгвістичних дослідженнях. На сьогодні активно здійснюються міжкультурні асоціативні дослідження. В українському мовознавстві вони активно розвиваються, а тому виникає потреба комплексного та систематичного опису розвитку таких досліджень.

Література:

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М. : Изд-во иностр. лит., 1955. – 416 с.

2. Болотнова Н. С. Об основных понятиях и категориях коммуникативной стилистики текста / Н. С. Болотнова // Вестн. РГНФ. – 2001. – № 3. – С. 123-131.
3. Быдина И. В. Концепт «Творчество» в идиостиле Виктора Сосноры / И. В. Быдина // Культурные аспекты в языке и тексте: Сб. науч. тр. – Белгород : Изд-во БелГУ, 2005. – С. 86-93.
4. Карпенко М. С. Анализ межтекстовых ассоциативно-смысловых полей в аспекте идиостиля (на материале поэзии Н. Гумилева) / М. С. Карпенко // Коммуникативно-прагматические аспекты слова в художественном тексте. – Томск : Изд-во ТГУ, 2000. – С. 23-34.
5. Климова Л. А. Ассоциативное значение слов в художественном тексте / Л. А. Климова // Филологические науки. – 1991. – №1. – С. 45-54.
6. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность / Алексей Алексеевич Леонтьев. – М. : Просвещение, 1969. – 214 с.
7. Ломоносов М. В. Избранные произведения : в 2 т. / М. В. Ломоносов. – М. : Наука, 1986. – Т. 2: История. Филология. Поэзия. – 494 с.;
8. Ніконова В. Г. Художні концепти в трагедіях Шекспіра: методика ідентифікації / В. Г. Ніконова // Вісник Черкаського нац. ун-ту ім. Б. Хмельницького. Сер. Філол. науки. – Черкаси, 2005. – № 69. – С. 47-55.
9. Потебня А. А. Эстетика и поэтика / А. А. Потебня. – М. : Искусство, 1976. – 614 с.
10. Психологический словарь / под ред. В. В. Давыдова и др. – М. : Педагогика, 1983. – С.24-26.
11. Рудакова А. В. Объективация концепта «быт» в лексико-фразеологической системе русского языка: дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Рудакова Александра Владимировна. – Воронеж, 2003. – 213 с.
12. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия. – М. : Наука, 1986. – 143 с.
13. Щур Г. С. О типах лексических ассоциаций в языке / Г. С. Щур // Семантическая структура слова: Психолингвистические исследования. – М. : Наука, 1971. – С. 140-151.
14. Kent G. H., Rosanoff A. J. A study of association in insanity // Americal Journal of Insanity. – 1910. – v. 67. – P. 37-97.
15. Russel W. A., Jenkins J. J. The complete Minnesota Norms for Responses to 100 Words from Kent-Rosanoff Word Association Test. – Minneapolis, 1954.